

ВОДИЧ

КРОЗ КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ ВРАЊА

У ОКВИРУ ПРОЈЕКТА "МАЛИ ЧУВАРИ СРПСКОГ НАСЛЕЂА" КОЈИ СПРОВОДИ
САВЕЗ МЛАДИХ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ СА ЈУГА СРБИЈЕ, УЗ ПОДРШКУ
МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ

САВЕЗ
МЛАДИХ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ
СА ЈУГА СРБИЈЕ
ASSOCIATION OF YOUNG PEOPLE WITH
DISABILITIES FROM SOUTH OF SERBIA

У ОКВИРУ ПРОЈЕКТА "МАЛИ ЧУВАРИ СРПСКОГ НАСЛЕЂА" КОЈИ
СПРОВОДИ САВЕЗ МЛАДИХ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ СА ЈУГА СРБИЈЕ,
УЗ ПОДРШКУ МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ

УВОД

За Врање кажу да је „град са душом“, „град песме и мерака“, али и град који обилује историјским, културним и архитектонским наслеђем. Први запис о Врању бележи византијска принцеза Ана Комнин у свом делу „Алексијада“ у XI веку, тачније 1093. године када се наш град први пут нашао у саставу средњовековне Србије. О његовој дугој и бурној прошлости сведоче бројне грађевине, споменици, обичаји... али и личности које су оставиле неизбрисив траг у развоју града, али и државе Србије.

Шта знамо о нашем граду Врању? За многе од нас он је и данас непознаница у смислу прошлости и богатог културног и традиционалног наслеђа. Управо ово сазнање било је мотив да у школи на часовима историје, у оквиру историјске секције, нешто више сазнамо о граду у коме живимо. Због тога сам у оквиру наставног плана и програма испланирала неколико часова за локалну историју и на тај начин заинтересовала ученике за додатне часове историје на којима би, уз моје менторство, имали потпуну слободу самосталног истраживања. Искористили смо и конкурс Министарства просвете и пријавили пројекат “Мали чувари наслеђа”.

Изучавањем локалне историје млади, најпре, стичу нова знања о локалном историјском и културно-уметничком наслеђу (архитектура, споменици, обичаји, храна, ношња, песма...), стичу поштовање према сопственом историјском и културном наслеђу, али и наслеђу других народа, а из разумљивих разлога добро познавање локалне историје, обичаја и традиције битан је предуслов за разумевање савременог окружења у коме живимо.

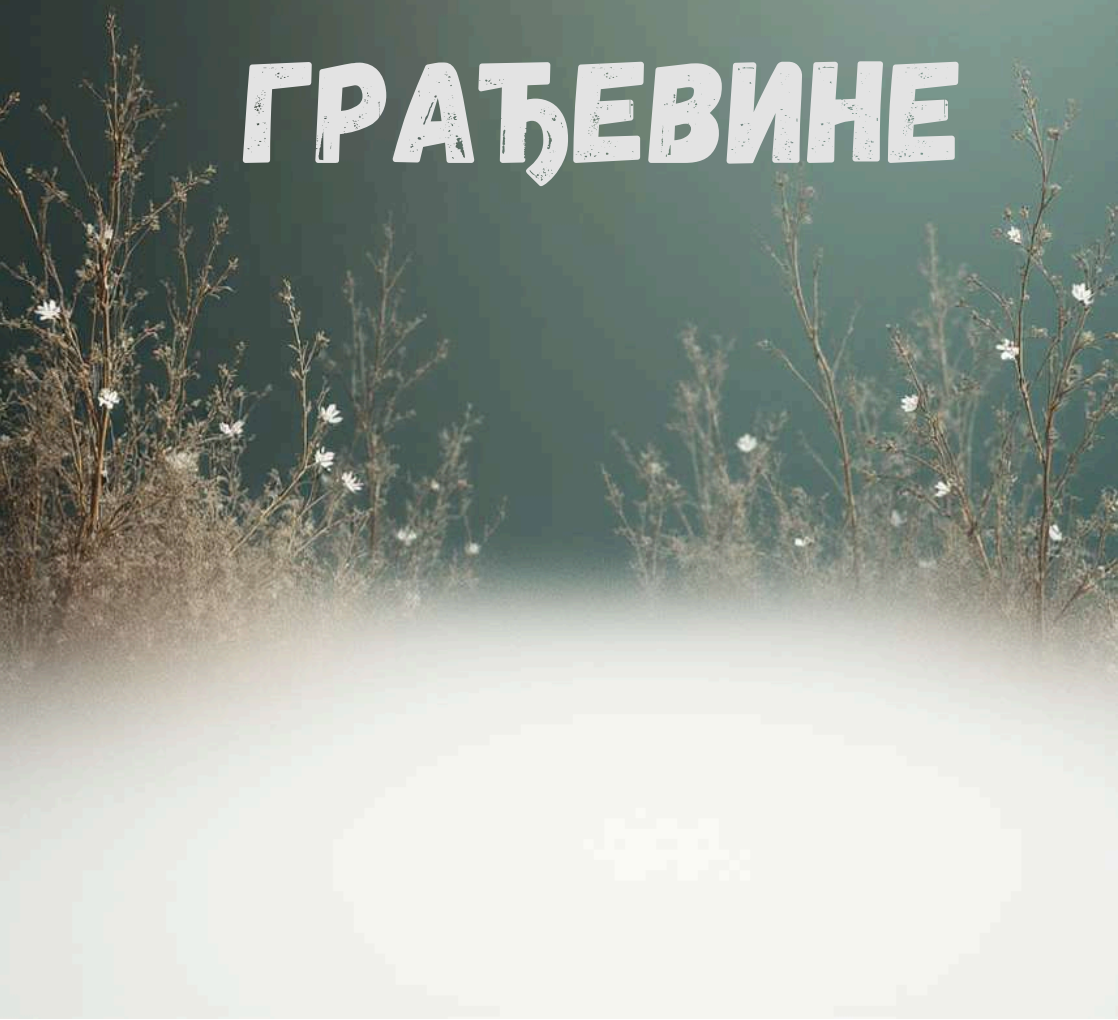
Ради израде водича студиозније смо се позабавили историјским грађевина и културно-историјским споменицима на територија града Врања. Поред тога, задатак младих истраживача је био да истражују народне обичаје, говор, ношњу, песму и јела. Пред њима, подељених у три групе, постављен је занимљив изазов. Определила сам се, уз договор са младима, да све реализујемо примењујући пројектну и амбијенталну наставу-**пројектну** јер апострофира и подстиче активну улогу учесника који уче у групи решавајући проблеме и истражују чиме вишеструко обогаћују своје животно искуство, а **амбијенталну** наставу јер се учење одвија ван учионице, на терену, млади обилазе споменике, грађевине, јавне установе, разговарају са старијим суграђанима... и о њима добијају најважније информације. Такође се, оваквим приступом, код младих се развија критичко и креативно мишљење, функционално знање (да усвојена знања примењују у свакодневном животу), али и разне вештине које ће им бити од користи касније у животу у виду истраживања, тимског рада,

међусобне сарадње, самосвести о одговорности и самосталном одлучивању, усавршавању рада на рачунару, комуникацији, презентацији, вођењу дискусије. Моја улога је била да иницирам тему, пратим, усмеравам, подстичем, вреднујем... да анимирам како ученике, тако и њихове родитеље.

Млади су за истраживање, израду презентације и водича имали два месеца. Са продуктима свога рада упознали су остале ученике и запослене у школи које похађају путем ПП презентација и три интерактивне радионице. Након презентације вођена је дискусија на тему “Културна баштина Врања” некад и данас, са освртом на наш однос према њима. Пажња коју су привукле презентације у оквиру радионица, као и интересовање за водич, пре свега од стране запослених, је потврда да смо кроз овај пројекат на прави начин презентовали знања о културној баштини нашег града и на тај начин приближили ученицима и запосленима који о њој нису имали уопште или су имали површна знања. Резултате свога истраживања о културној баштини града ученици ће презентовати и на нивоу града и на тај начин, још боље, приближили је и широј заједници.

Весна Ђорић
Ментор истраживачког тима

ИСТОРИЈСКЕ ГРАЂЕВИНЕ

Врање има велики број културно - историјских споменика и грађевина који говоре о бурној прошлости и који данас представљају праве туристичке атракције за све већи број туриста који долази у Врање.

Да бисмо боље презентовали најважније историјске грађевине у Врању, поделили смо их на основу временског периода њиховог настанка.

СРЕДЊИ ВЕК

МАРКОВО КАЛЕ

Марково Кале је изграђено у 13. веку и спада у споменике културе од великог значаја. Оно је један од најстаријих споменика историје културе Врања.

Марково Кале је тврђава — средњовековни историјски споменик, који се налази 4,5 km северно од Врања. Налази се на гребену између планина Крстиловица и Пљачковица. Тврђава је данас рушевинама.

Кале на турском језику значи „тврђава, град, утврђење, утврда”. Поред војног утврђења, Марково кале је било и људско станиште. Био је то утврђени град где се формирало првобитно насеље Врања као село.

Постоје разна предања везана за Марково кале.

Према једном предању, Марко Краљевић је некада господарио северним просторима изнад Врања, а самим тим и овом тврђавом, па је тако и добила име Марково кале.

Када је морао да се помери пред Турцима, он је са својим коњем Шарцем са стене, у којој је остао отисак његовог копита, прескочио на источну планину.

Ту је од туге заплакао па су ту планину назвали Плачевица (данас Пљачковица). Када се са ове пребацио на западну планину, код цркве Свете Тројице

се прекрстио и тако је другој планини остало име Крстиловица.

У потоку који протиче испод Марковог града налази се удубљење где се наводно купао, а на обали потока његова огромна **фуруна** (пећ).

Када су неимари озидали тврђаву - тврди друго предање - морали су да остану затворени у њој без хране, пошто су заборавили да оставе отвор за врата. Касније су их нашли мртве.

Османски султан Муса 1412. године освојио је Марково кале и приредио крвав пир: преко лешева убијених бранилаца тврђаве поставио је трпезу и ручао.

Турци су користили Марково кале као тврђаву и у њој имали посаду од тридесетак људи.

Данас се улажу напори да се Марково Кале сачува и заштити од даљег пропадања.

**ЦРКВА
СВЕТЕ ПЕТКЕ**

КРСТАТА ЦАМИЈА

Црква Свете Петке позната је и као **Крстата џамија** и налази се у близини Белог моста у близини Врањске реке. Датира из XIII века као средњовековна српска црква.

Према предању али и записима, у овом делу Врања су се након освајања Врања од стране Турака, населили најбогатији Турци – аге и бегови.

Одлучили су да саграде џамију на зидинама православне богомоље. Када су почели да граде минарет, што би дању саградили, ноћу би се само срушило.

Један од виђенијих Турака предложио је да се у зидине утисне крст и да виде шта ће се тада десити. Када су утиснули крст у зид, од тада се више ништа није срушило. Саградили су џамију која се до дана данашњег код Врањанаца назива Крстата џамија.

Постојала је све до 1878. године када је Врање ослобођено од Турака. Тада су српски устаници порушили чак осам џамија у граду, а међу њима и ову. Убрзо је на рушевинама саграђена црква Свете Петке, много мања од првобитне, чак једна од најмањих у Србији.

Постоје и записи који говоре о томе да негде у зидинама постоје мошти неког од светаца, па је због тога толико чудотворна.

Црква Света Петка није необична само по својој историји. Највећи број верника овде се не окупља на Свету Петку, већ на Велики петак.

Кажу да је и то заслуга Турака. Петак је дан када се Турци одмарају и иду на велику молитву, а Срби су тај дан користили да дођу у своју некадашњу цркву, рачунајући да их Турци неће дирати на свети дан. Тако је остало и до дана данашњег па више хиљада људи из Враћа и околине прође кроз цркву Свете Петке Трнове на Велики петак, да узме освећену водицу, поклони се икони, умије и попије воду са чесме у дворишту.

**МАНАСТИР
СВЕТОГ ОЦА
НИКОЛАЈА**

Овај манастир је био метох манастира Хиландара, седиште епископа врањских, помиње се у Хиландарској повељи краља Душана, писаној између 1343. и 1345., којим краљ манастиру Хиландару поклања неколико села и ову цркву.

Неки извори кажу да су га подигла браћа Балшићи и да је то њихова задужбина.

Једно мишљење је да је у време владавине Стефана Дечанског цркву сазидао кнез Балдовин, а његов син Душан Силни је цркву поклонио манастиру Хиландар.

Када је ова црква обновљена 1894. године, у њој су нађене три надгробне плоче. На једној је забележен дан смрти кнеза Балдовина - 1. октобар, на другој име госпође Ане, за коју се сматра да је била жена кнеза Балдовина а на трећој датум смрти унука Балдовиновог.

Плоче се данас налазе у Народном музеју у Београду а испред манастира се налази реконструисана плоча са натписом кнеза Бладовина.

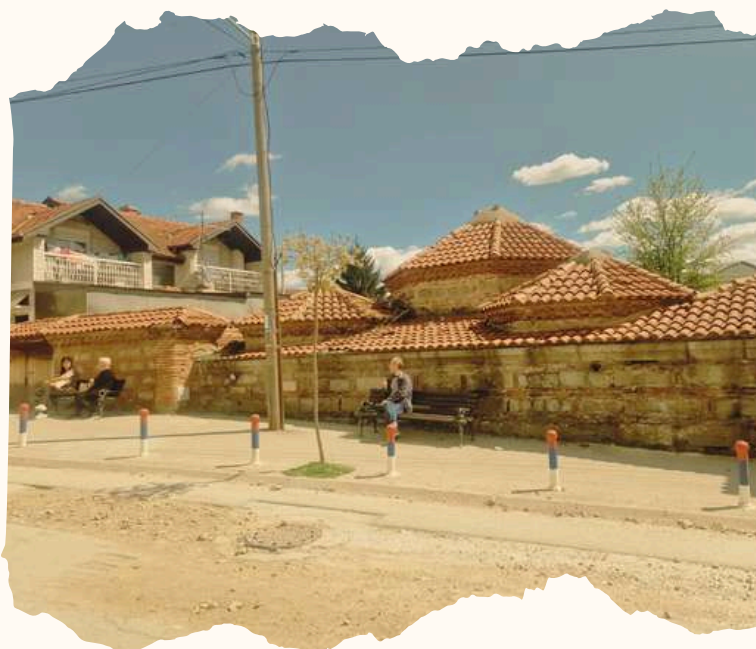
На улазу у манастир се налази и преписан део Повеље Цара Душана у коме додељује цркву светог Николе метоху Хиландара.

Црква је последњи пут обновљена 2002. године и данас је манастир.

У манастирском склопу осим цркве постоји и манастирски конак, пирг и спомен костурница.

**АМАМ
ИЛИ
ТУРСКО КУПАТИЛО**

Стари амам у Врању је у прошлости је представљао турско парно купатило које је саграђено негде око 1690. године. Објекат је саграђен крајем 17. века и ради се о хамаму из једног дела, где су се мушкарци и жене купали на смену.

Материјал за изградњу хамама се састојао од тесаног камена и опеке. Кров је прекривен ћерамидом, на коме се налази пет купола, са стакленим прозорима који су служили за осветљавање унутрашњости хамама.

Хамам у свом склопу поседује свлачионице, затим **халват** (места за купање) и **хазису** (резервоар за воду).

Упркос радовима на обнови хамама, он је данас недоступан посетиоцима.

ПАШИН КОНАК

Пашин конак је здање које је сазидао моћни Рауф Бег Ђиноли 1765.године.

Конак се састоји од две зграде. У првој згради (у њој се сада налази Народни музеј) био је **Селамлук** за боравак мушкараца, а у другој **Харемлук** за пашине жене.

Зграда Селамлука се налази поред улице, а зграда Харемлука иза ње, у дворишту.

Под Турцима обе зграде спајао је viseћи мост, како паша, када је ноћу одлазио у харемлук код жена, не би заобилазио кроз двориште. Пашин конак био је ограђен високим зидом (задржао се до после II светског рата), којим је, првобитно, паша скривао своју приватност.

По ослобођењу Србије од Османског царства, 1881. године, Абдул ханума, ћерка последњег врањског паше Хусеин паше, продала је кућу владики Пајсији, а он је потом Селамлук поклонио врањској општини.

У дугогодишњој историји ове зграде у њој се налазила и прва отворена Гимназија од 1881. до 1932. Њу је похађао и књижевник Борисав Станковић а професори су му били, између осталих, књижевници Радоје Домановић и Јаша Продановић. Након тога, ово здање је постојало као општина.

У згради некадашњег селамлука од 1960. налази се Народни музеј као Музеј народноослободилачке борбе. Временом је музеј прерастао у музеј комплексног типа, који поред историјског има и одељење археологије допуњено нумизматичком збирком и одељење етнографије. У својим збиркама данас има преко 15000 предмета.

БЕЛИ МОСТ

Бели мост или мост љубави је назив за камени мост у Врању који је подигнут 1844. године. Мост се налази изнад Врањске реке и налази се и на грбу града Врања.

Легенда каже да је мост подигла мајка туркиње Ајше у спомен несрећне љубави њене ћерке и српског пастира Стојана.

По рођењу ћерке Ајше, Селим-бегу су пророчице прорекле да ће се она заљубити у Србина. Иако је отац покушавао затварањем ћерке да спречи пророчанство, није успео у томе. Када је затекао Стојана и Ајшу загрљене крај реке покушао је да убије српског пастира. Међутим, усмртио је сопствену ћерку која је својим телом заштитила младића којег је волела. Након тога је и Стојан својим ножем одузео себи живот.

На месту где се одиграо догађај, подигнут је мост, а на мост је постављена плоча, тзв. **тарих**, на којој на турском и арапском језику стоји натпис: „Проклет нека је онај који растави што љубав састави“.

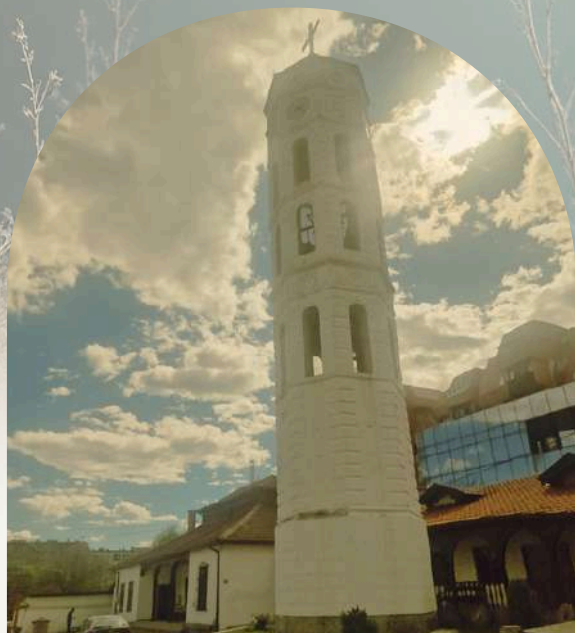
САБОРНИ ХРАМ СВЕТЕ ТРОЈИЦЕ

Саборна црква Свете Тројице у Врању је главни и највећи православни храм у Врању и средишња црква Врањске епархије Српске православне цркве. Данашњи Саборни храм Свете Тројице налази се на месту старије цркве.

Крајем 18. и почетком 19. века наступио је привредни успон Врања који је пратио буђење и грађанске и српске националне свести, али и обнове верског живота, после укидања Пећке патријаршије.

Постоји предање да су се Врањанци послужили лукавством да би од Цариграда добили дозволу за изградњу цркве. На турском имању, где је сада саборни храм свете Тројице, закопали су ноћу крст и обавестили Турке да је то имање црквиште, место где је некада била православна црква. Пошто су Турци нашли закопани доказ – крст, дозвољена је изградња цркве. Изградња је започела 1838. године.

Велика Саборна црква је грађена уз помоћ врањског паше Хусеина - „великог пријатеља Срба“, што је веома сметало домаћим Турцима. Турци и Арнаути из околине су чак на Спасовдан 1843. године опљачкали хришћане и оскрnavили цркве по вароши.

Под утицајем међународне јавности и дипломатских представника, али и по захтеву Врањанаца, Порта је похватала и казнила побуњенике. Царска комисија проценила је штету за порушену Саборну цркву. Како штета није исплаћена то су Врањанци сопственим средствима и радом подигли нову цркву, по свему судећи, на темељима претходне. Црква је завршена 1858. године.

Обнова Саборне цркве у Врању започета је 1994. године. Црква је у потпуности завршена у периоду од 2000. до 2008. године (окончани су сви унутрашњи радови, стављен је нов бакарни кров и нови крстови, урађена је спољашња фасада), када је свечано обележено 150 година од њене изградње.

**ПЕРИОД НАКОН
ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРАКА**

КУЋА

БОРЕ СТАНКОВИЋА

Кућа Боре Станковића се налази у некадашњој Доњој мали, на плацу који је купила Борина баба по којој је улица и добила име, Баба Златина улица.

Овај објекат је значајан по томе, јер се управо у овој кући родио књижевник Борисав Станковић. Кућа Боре Станковића има статус споменика културе од великог значаја.

Кућа Боре Станковића је подигнута давне 1855. године. Кућу је подигла „баба Злата“. С почетка XX века, општина је откупила кућу, реконструисана је и од типично врањског домаћинства направила музеј кућу.

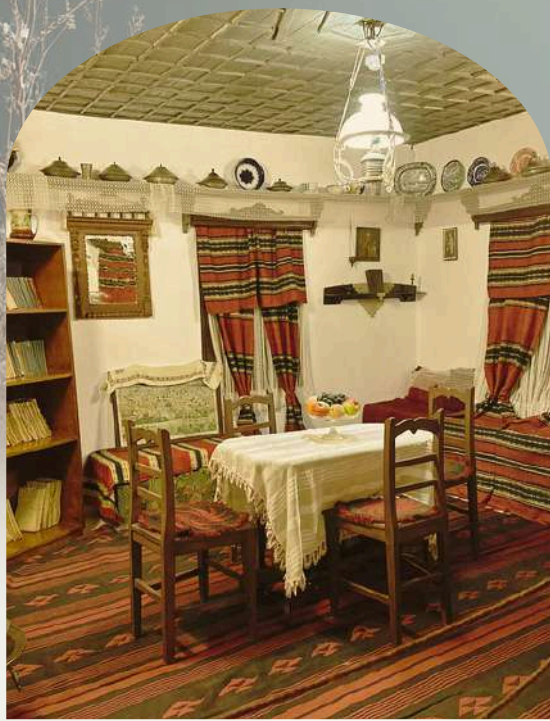
Кућа је подигнута као четвороделни објекат са отвореним тремом и доксоматом под којим је улаз у подрум. Двориште куће краси башта са старим дудом, ту је још калдрма и бунар, као и летња кухиња.

Гостинска соба ја највећа просторија у кући, намештена је полу-оријентално, а одмах поред ње је „Златина“ соба, са креветом и разбојем. Либаде су окачене на зидовима собе, заједно са кецељама Борине мајке Васке.

Кућа је била у лошем стању и чекала да град одвоји средства, како би се обновила оронула гостинска и „баба Златина соба“. Данас, кућа је обновљена и задржала је аутентични изглед.

Кућа је била у лошем стању и чекала да град одвоји средства, како би се обновила оронула гостинска и „баба Златина соба“. Данас, кућа је обновљена и задржала је аутентични изглед.

У гостинској соби Музеја куће Боре Станковића, налази се бакарно посуђе, од којих се по лепоти издвајају сахани. Они су се користили у свечаним приликама. Такође и миндерлуци за седење поред прозора, сандук за постељину. У централном делу Музеја, главно видно место заузима мангал - суд са жаром од бакра који је служио за загревање просторија, подгревање јела, ибрик, ђугуми-бакарни судови за воду.

Одвојена летња кухиња у дворишту има има кућевне предмете: наћве за чување брашна и мешење хлеба, чутуру за туцање пшенице, кафе, соли, лос-тучак, већи гвоздени предмет за туцање пшенице, кафе, соли, вршњик (сач) тенџере - дубоко земљано посуђе, пинокоде-хлебарнике, бућку за масло и др.

Интересантно је поменути да је Књижевна манифестација под називом “Борина недеља ” установљена и почиње да живи исте године када је и Музеј кућа отворена. Међу званицама биле су гошће све три кћери књижевника Борисава Станковића: Десанка Живадиновић, Станка Станковић и Ружица Станковић.

У великом дворишту Музеј куће налази се и капиџик, који кућу повезује са кућом старог Прибојчића, врањског трговца.

ОФИЦИРСКИ ДОМ

Официрски дом, данас Дом војске у Врању, изграђен је 1932. године, за потребе војске али и за грађане Врања.

У Дому, пре и после Другог светског рата, организовали су се приједи, официрски балови, биоскоп и концерти познатих оркестара. Такође су били организовани, од стране тадашње градске власти, конференције, скупштине и пријем званичника.

Официри, подофицири, и њихове породице, цивили - грађани Врања, били су чланови официрског дома. Чести гости Дома војске, а посебно летње баште у којој су организоване познате игранке у сенци велике крошње Дудовог дрвета били су Врањанци.

Пре Другог светског рата и до 1970. године Дом војске је имао свој оркестар, а касније су га чинили војници на служењу војног рока и старешине. Поред војног оркестра Врањанце је забављао и познати оркестар „Орхидеје” кога су чинили цивили, грађани под управом Томе Влајинца.

На улазу у зграду стоји почасна стража, два војника изграђених од камена, један млађи, а други старији, сваки је тежак хиљаду килограма. Дело су вајара Марјана Станковића, који њихову симболику објашњава на следећи начин: **„У војску уђеш млад, а изађеш старији, зрелији, искуснији”**.

Године 2011. урађена је реконструкција Дома војске.

**СВЕПРАВОСЛАВНИ ЦЕНТАР
ПРЕПОДОБНИ ЈУСТИН
ЋЕЛИЈСКИ И ВРАЊСКИ**

Овај верски комплекс је отворен 2010. године у Баба Златиној улици. Састоји се из куће Оца Јустина, саграђене на темељима старе куће и цркве посвећене Јустину Филозофу и Јустину Ћелијском и Врањском.

Ава Јустин Поповић родио се у Врању на Благовести 1894. године. Упокојио се у манастиру Ћелије код Ваљева на Благовести 1979. године. У комунистичко доба, после 1945. године, био је принуђен да живи у изолацији, јер је као професор Београдског универзитета био избачен. Остатак живота провео је у манастиру Ћелије. Комунистичке власти су му 1964. године срушиле кућу у Баба Златиној улици, недалеко од родног дома писца Боре Станковића. На иницијативу владике Пахомија, општинска власт је 1993. године доделила Епархији врањској плац оца Јустина Поповића. Годину дана касније, ударен је камен темељац куће Јустина Поповића.

У призменом делу куће је галерија у којој су изложене породичне фотографије и фотографије из манастира Ћелије, где је Ава Јустин провео више од 30 година. На спрату у спомен соби је изложена његова одећа и томови књига.

У дворишту обновљене куће, положен је камен темељац за цркву посвећену Светом Јустину Философу и Ави Јустину Ћелијском и Врањском. Храм мањих димензија, замишљен као спомен - капела, завршен је до 2010. године.

Данас је храм живописан у неовизантијском стилу, а највећа светиња која се у њему чува јесте део светих моштију Преподобног Аве Јустина, добијених 2019. године из манастира Ћелије.

A decorative border with intricate floral and leaf patterns in a light beige color, framing the central text. The border consists of repeating motifs of leaves, flowers, and scrolls.

НАРОДНА НОШЊА

Традиционална народна ношња врањског краја представља јединствену спону између културног наслеђа, естетских вредности и свакодневног живота становништва југа Србије. Богатство материјала, раскош орнамената и дубока симболика сваког одевног предмета сведоче о дугим вековима негованог идентитета и умећа.

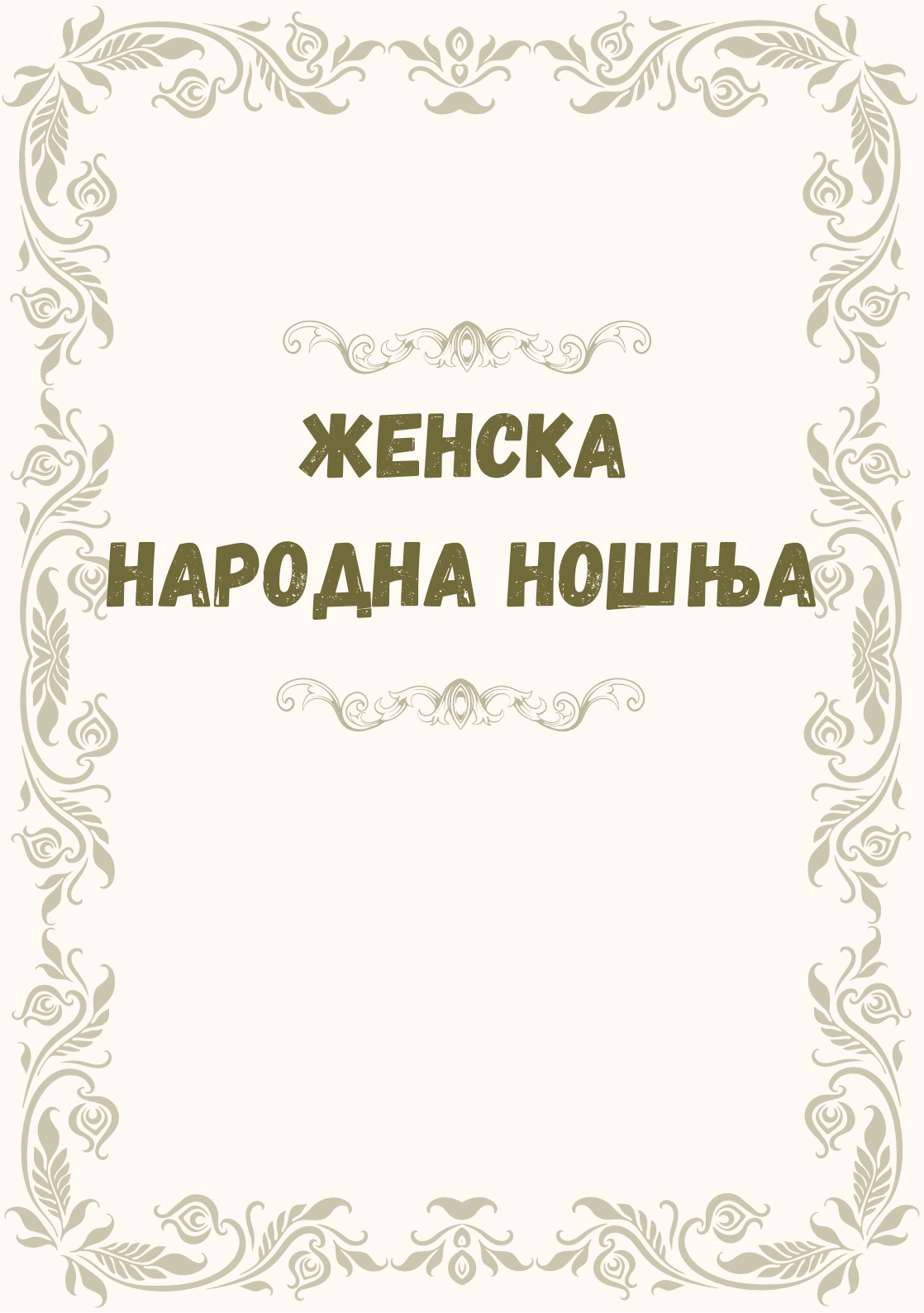
Врањска народна ношња је део богате културне баштине старог Врања. Ношња се разликовала између сеоске и градске верзије, при чему је градска ношња била луксузнија и богатије украшена. Наравно, постојале су јасне разлике између мушке и женске ношње, а одевни предмети су носили симболику везану за друштвени статус, брачно стање и годишње доба. Ношња се углавном израђивала од природних материјала попут памука, вуне, свиле и сомота.

Преузето са
https://www.malasrpskaprodavnica.com/user/narodne-nosnje/vranjanska-nosnja-cocek-muska/4_231_232554_1_0_0/item

Преузето са
<https://www.tovranje.rs>

ЖЕНСКА

НАРОДНА НОШЊА

Женска ношња овог краја краси се изузетним детаљима и префињеношћу. Основу женског одевања чинила је дугачка бела кошуља, шивена од танког памука или лана. Ова кошуља, са широким, раскошно извезеним рукавима, украшавана је нитима у црвеној, плавој или златној боји, често употребом технике златовеза која је сведочила о угледу и умећу домаћице.

Преко кошуље носиле су се димије – удобне и простране панталоне, израђене од свиле, сатена или меког памука. Њихов широк крој, украшен дискретним везом или шљокицама, омогућавао је слободу кретања и истовремено истицао отменост. Јелек и зубун представљали су централне елементе горњег дела одевања. Јелек, кратак прслук израђен од сомота или броката, био је богато украшен везом златним или сребрним концем, често уз примену стилизованих флоралних мотива. Зубун, као дужи капут, служио је за хладније дане и био обложен финим крзном или подставом, наглашавајући статус породице.

Око струка се носио широки појас, израђен од тканине или коже, који је имао и естетску и практичну функцију – да обликује силуету и обезбеди сигурност током рада или кретања. Шамија као покривало за главу била је обавезан део ношње, везивана на различите начине, а често су младе девојке носиле шамије богато украшене везом или ресама.

Обућа се разликовала у зависности од средине: у руралним крајевима жене су носиле опанке од праве коже, док су у варошима и већим местима биле популарне папуче украшене везом, перлицама и ситним металним апликацијама.

Женска ношња овог краја краси се изузетним детаљима и префињеношћу. Основу женског одевања чинила је дугачка бела кошуља, шивена од танког памука или лана. Ова кошуља, са широким, раскошно извезеним рукавима, украшавана је нитима у црвеној, плавој или златној боји, често употребом технике златовеза која је сведочила о угледу и умећу домаћице.

Преко кошуље носиле су се димије – удобне и простране панталоне, израђене од свиле, сатена или меког памука. Њихов широк крој, украшен дискретним везом или шљокицама, омогућавао је слободу кретања и истовремено истицао отменост.

Јелек и зубун представљали су централне елементе горњег дела одевања. Јелек, кратак прслук израђен од сомота или броката, био је богато украшен везом златним или сребрним концем, често уз примену стилизованих флоралних мотива. Зубун, као дужи капут, служио је за хладније дане и био обложен финим крзном или подставом, наглашавајући статус породице.

Око струка се носио широки појас, израђен од тканине или коже, који је имао и естетску и практичну функцију – да обликује силуету и обезбеди сигурност током рада или кретања. Шамија као покривало за главу била је обавезан део ношње, везивана на различите начине, а често су младе девојке носиле шамије богато украшене везом или ресама.

Обућа се разликовала у зависности од средине: у руралним крајевима жене су носиле опанке од праве коже, док су у варошима и већим местима биле популарне папуче украшене везом, перлицама и ситним металним апликацијама.

Ношњу је употпуњавао богати накит: минђуше од злата, сребра или бакра, наруквице са полудрагим камењем и прстење које је често имало магијску или заштитничку симболику.

МУШКА

НАРОДНА НОШЊА

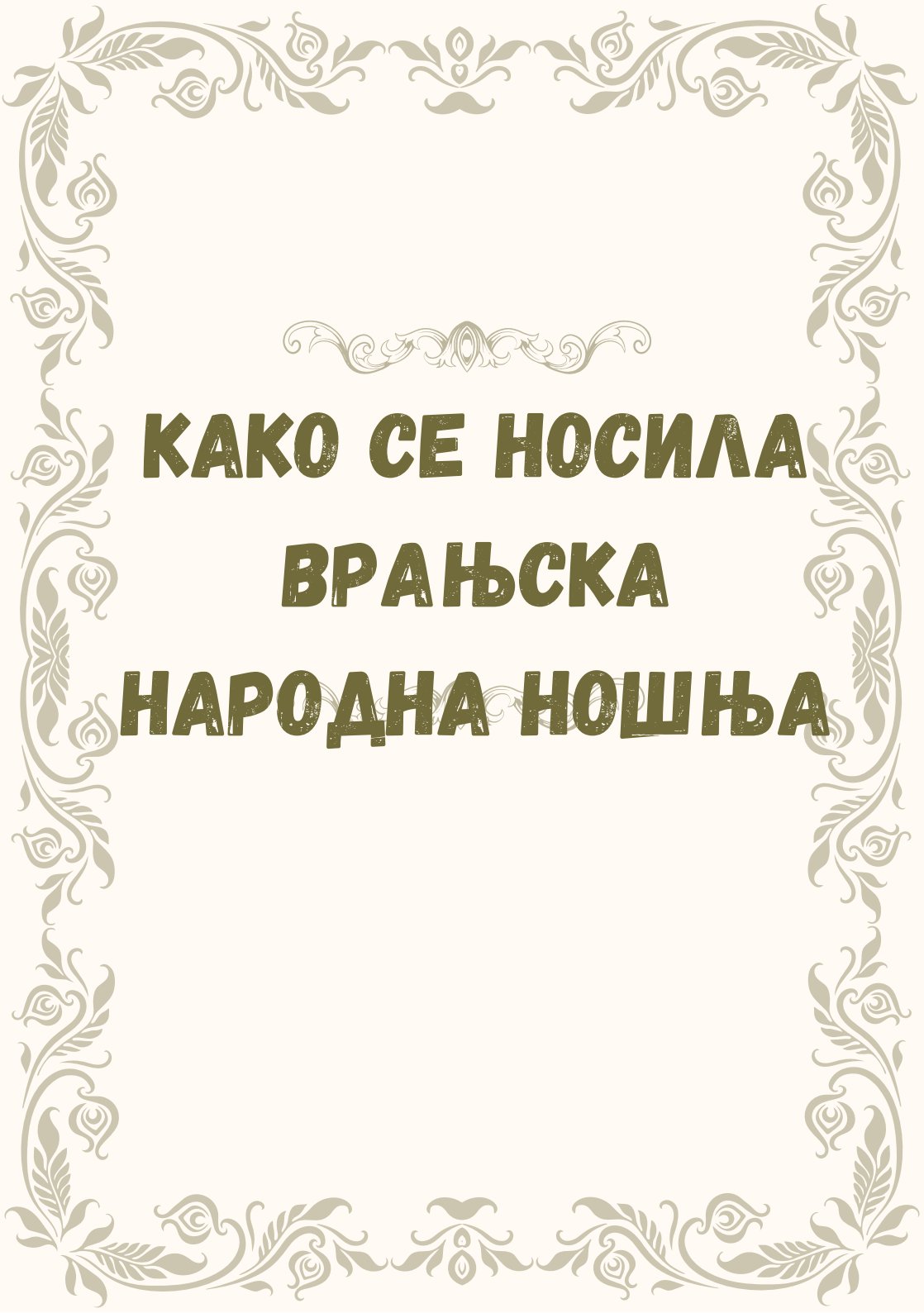
Мушка народна ношња врањског краја одликује се једноставношћу кроја али и снажном естетиком. Основу мушког одевања чинила је бела кошуља са уским рукавима, израђена од лана или памука, прилагођена како за свакодневне активности, тако и за свечане прилике.

Чакшире, уске панталоне од скуна или вуне, најчешће у црној или тамноплавој боји, биле су ојачане код колена и прилагођене раду и кретању. Преко кошуље носио се јелек – кратак прслук од чврсте тканине, украшен ручно рађеним везом.

Широки појас, најчешће у тамноцрвеној или бордо боји, служио је не само као украс већ и као практичан простор за чување новца, дувана или алата. За хладније дане мушкарци су носили гуњић, кратки вунени капут који је пружао топлоту и заштиту. На глави су мушкарци носили фес – црвени покривач за главу источњачког порекла, који је у овим крајевима добио локалне варијације, или зимску шубару од овчје вуне.

Обућа је обавезно била у облику кожних опанака са чврстим каишевима, прилагођених разноликој географији врањског краја.

A decorative border with intricate floral and leaf patterns in a light beige color, framing the central text. The border consists of repeating motifs of leaves and flowers, with a central floral element at the top and bottom.

**КАКО СЕ НОСИЛА
ВРАЊСКА
НАРОДНА НОШЊА**

Ношња врањског краја није била обично одевање – она је била јасан знак друштвеног статуса, узраста, породичног порекла и животне улоге особе. Свакодневна одећа била је скромније украшена, практична и прилагођена раду у кући, на пољу или на пијаци. У свакодневном животу жене су носиле једноставније памучне кошуље и димије, док су богатији, везени јелеци и зубуни били резервисани за свечане прилике.

Свечана ношња, напротив, била је симфонија боја, текстура и симбола. Носила се приликом великих празника, свадби, крштења и вашара. Женска ношња у овим приликама била је богато извезена, често са употребом златовеза, а сваки слој одеће био је пажљиво бирани део целине која је причала породичну причу о пореклу, угледу и умећу.

Мушкарци су такође имали разлику у ношњи: за рад су облачили практичне, отпорне тканине – кошуље од лана и чакшире од грубе вуне, док су за празнике и свечаности носили јелеке украшене финим везом, црвене појасеве од квалитетне вуне и нове опанке.

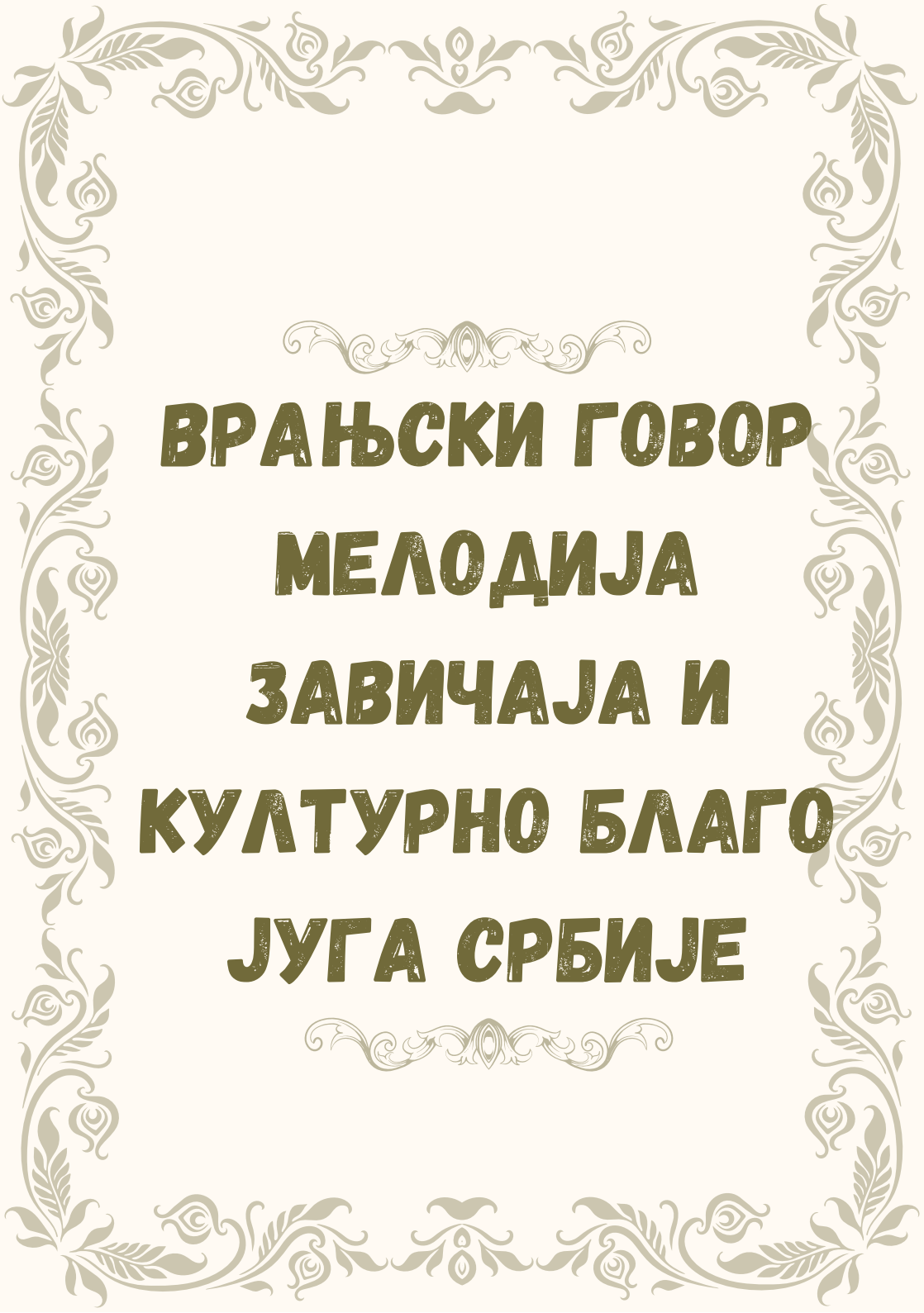
Начин ношења је био строг: кошуље су морале бити уредно ушушкане у чакшире или димије; појас је морао бити чврсто стегнут око струка; шамија на глави младе жене везивала се другачије од начина како су то чиниле удате жене. Удате жене су често носиле тамније шамије и богатији накит, док су девојке бирале светлије боје и једноставније украсе.

Посебно место у традицији имало је припремање свечане ношње за удају. Свака девојка је за своју свадбу имала "спрему" — ручно извезене кошуље, димије од најфиније свиле, најлепше јелеке и највреднији накит који су даривали родитељи и ближа фамилија. Сама ношња је тим чином постајала породично наслеђе, преношено са мајке на кћер.

Одржавање ношње био је посебан ритуал: ношња се прала ручно, сушила у хладу да боје не избледе, а посебно се пазило да се вез и украси не оштете. Често су жене саме у зимским данима украшавале нове јелеке и шамије, преносећи старе орнаменте са генерације на генерацију.

Преузето са <https://www.vranjenews.rs>

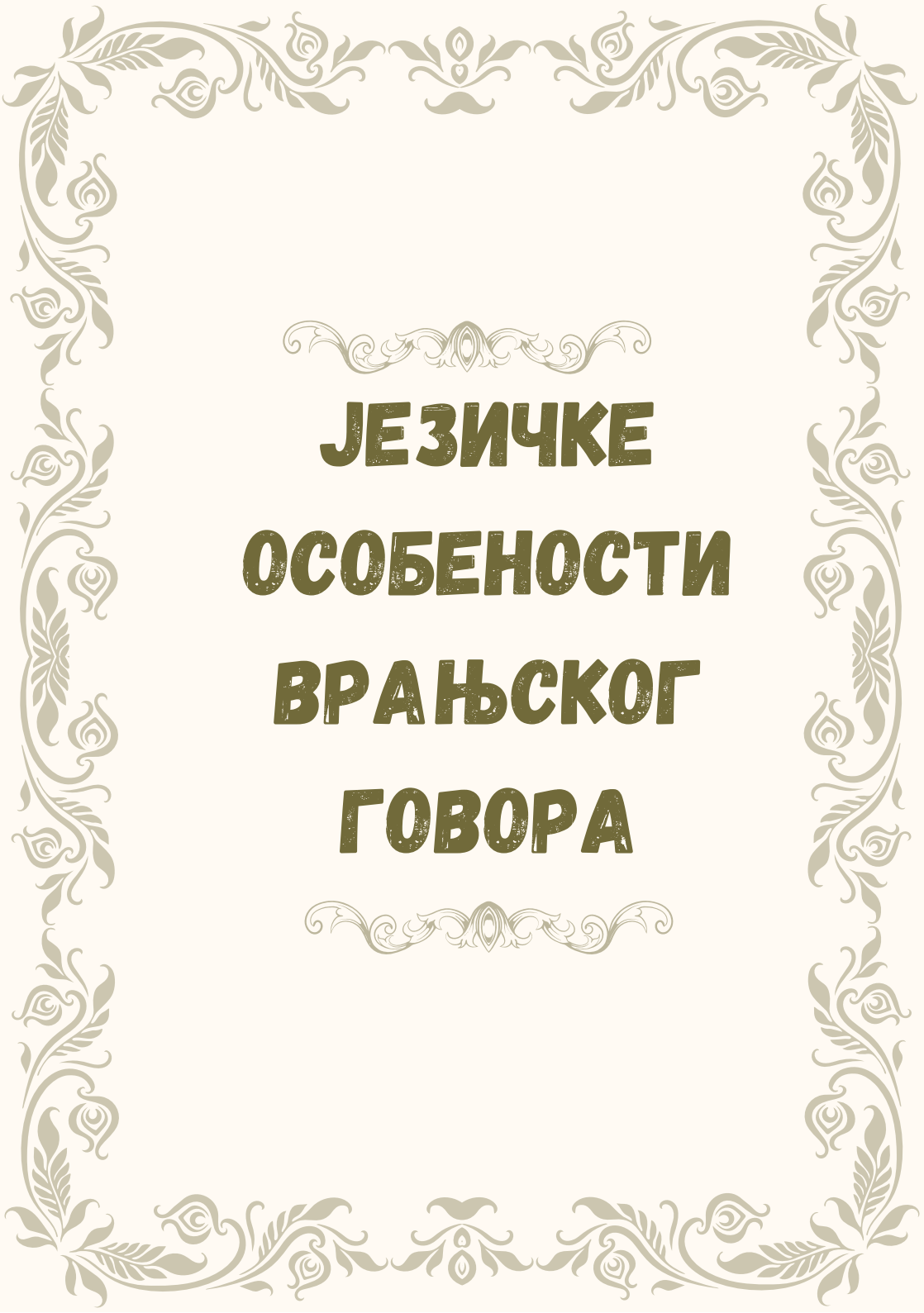
A decorative border with intricate floral and leaf patterns in a light beige color, framing the central text.

**ВРАЊСКИ ГОВОР
МЕЛОДИЈА
ЗАВИЧАЈА И
КУЛТУРНО БЛАГО
ЈУГА СРБИЈЕ**

Врањски говор представља један од најзанимљивијих и најособенијих дијалеката српског језика. Припада призренско-тимочкој дијалекатској области и убраја се у средњоштокавске говоре. Његова посебност огледа се у специфичном изговору, мелодији и богатству израза, који чине овај говор препознатљивим и ван граница врањског краја.

Говори се у самом граду Врању и широј околини, на простору који историјски представља природну границу српског, македонског и бугарског језика. Током векова, због заједничког живота Срба, Турака, Влаха, Рома, Грка и Албанаца у врањском Поморављу, врањски дијалект је упијао утицаје различитих језика и култура, што је резултирало богатом и шароликом лексиком.

A decorative border with intricate floral and leaf patterns in a light beige color, framing the central text.

**ЈЕЗИЧКЕ
ОСОБЕНОСТИ
ВРАЊСКОГ
ГОВОРА**

Врањски говор чине специфичне језичке појаве:

- Редукција вокала, где се самогласник о често замењује са у (нпр. уместо "вода" – "вуда"),
- Слоготворно р се изговара мекше него у стандардном језику,
- У говору се речи поједностављују, па се често чује скраћивање: на пример, уместо "шта радиш", каже се "ш'радиш".

Као и у многим јужним говорима, у врањском дијалекту присутан је велики број турцизама:

авлија (двориште), дућан (продавница), чаршав (постељина), што сведочи о вишевековном оријенталном утицају.

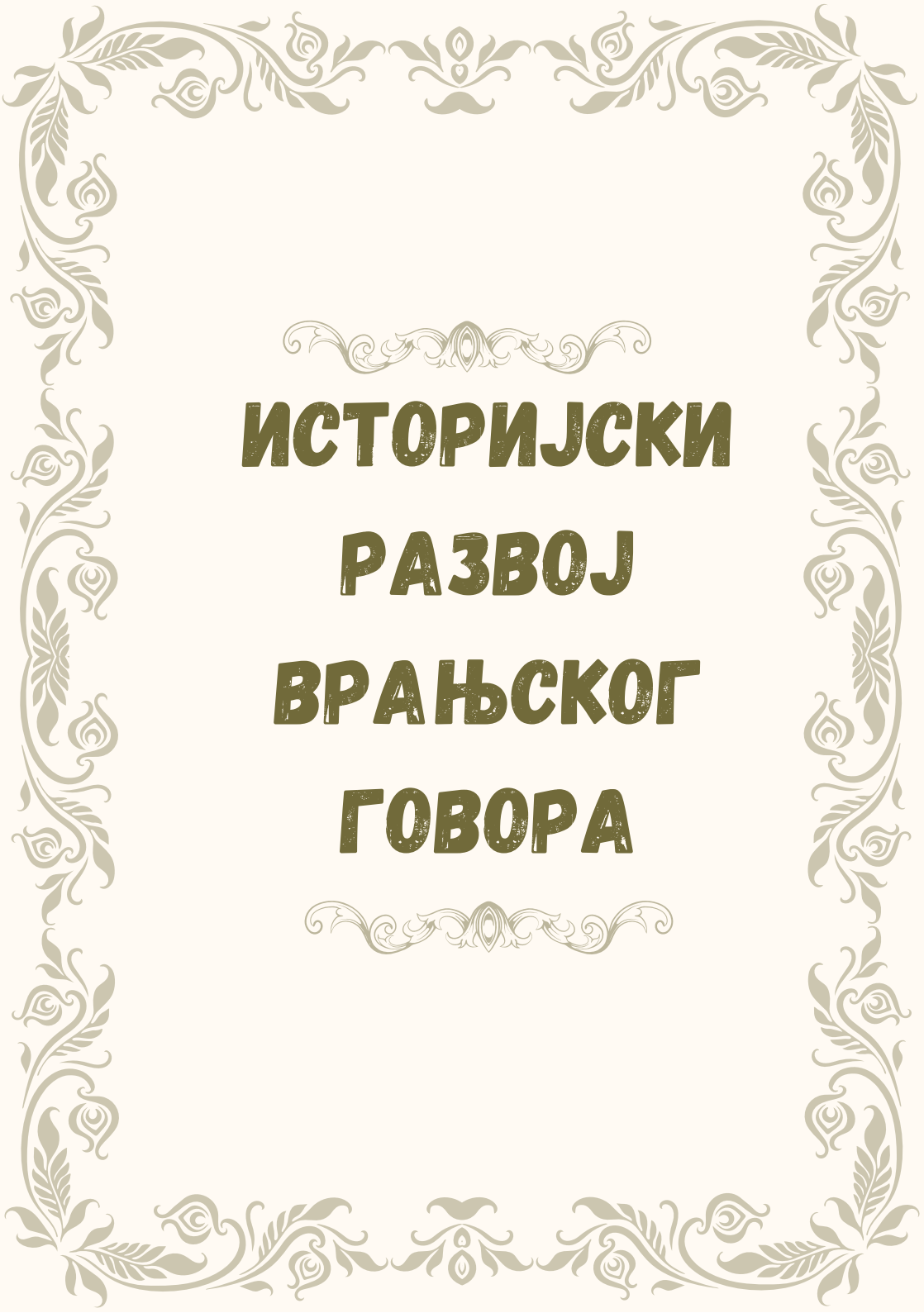
Специфични изрази попут:

- "Де си бре снајо!" (Где си, снајо!),
- "Не се секирај!" (Не брини се!),
- "Ај бегај!" (Иди, склони се!),

живе и данас као део препознатљивог колорита врањске свакодневице.

Фонетски, врањски говор доследно примењује екавски рефлекс јата и одликује се лакшим, "пливајућим" наглашавањем, где интонација носи значење више него стандардни акценат. У одређеним позицијама јављају се полугласници и африката џ. Морфолошки, уочљиво је поједностављење граматичких облика, посебно у множини и падежима.

Лексички, говор обилује старинским терминима народног стваралаштва, као и речима турског и оријенталног порекла. Чести су локализми које је понекад тешко превести без познавања контекста, што врањски говор чини посебно шармантним и живописним.

A decorative border with intricate floral and leaf patterns in a light beige color, framing the central text.

**ИСТОРИЈСКИ
РАЗВОЈ
ВРАЊСКОГ
ГОВОРА**

Историјски гледано, врањски дијалект се развијао у околностима дугог периода отоманске власти, што је утицало на усвајање турцизама и облика говорне културе оријенталног типа. После ослобођења од Османлија 1878. године и укључивања Врања у оквире модерне српске државе, уследио је процес постепеног националног препорода и приближавања књижевном српском језику. Ипак, упркос овим променама, врањски говор је задржао своје карактеристике као живу спону са прошлошћу.

Врањско Поморавље, заједно са осталим говорним подручјима источне и јужне Србије, чини део Балканског језичког савеза, где су уочљиве извесне сличности са бугарским и македонским говорима.

A decorative border with intricate floral and leaf patterns in a light beige color, framing the central text. The border consists of repeating motifs of leaves and stylized flowers, creating a classic and elegant frame.

**КУЛТУРНИ ЗНАЧАЈ
ВРАЊСКОГ
ГОВОРА**

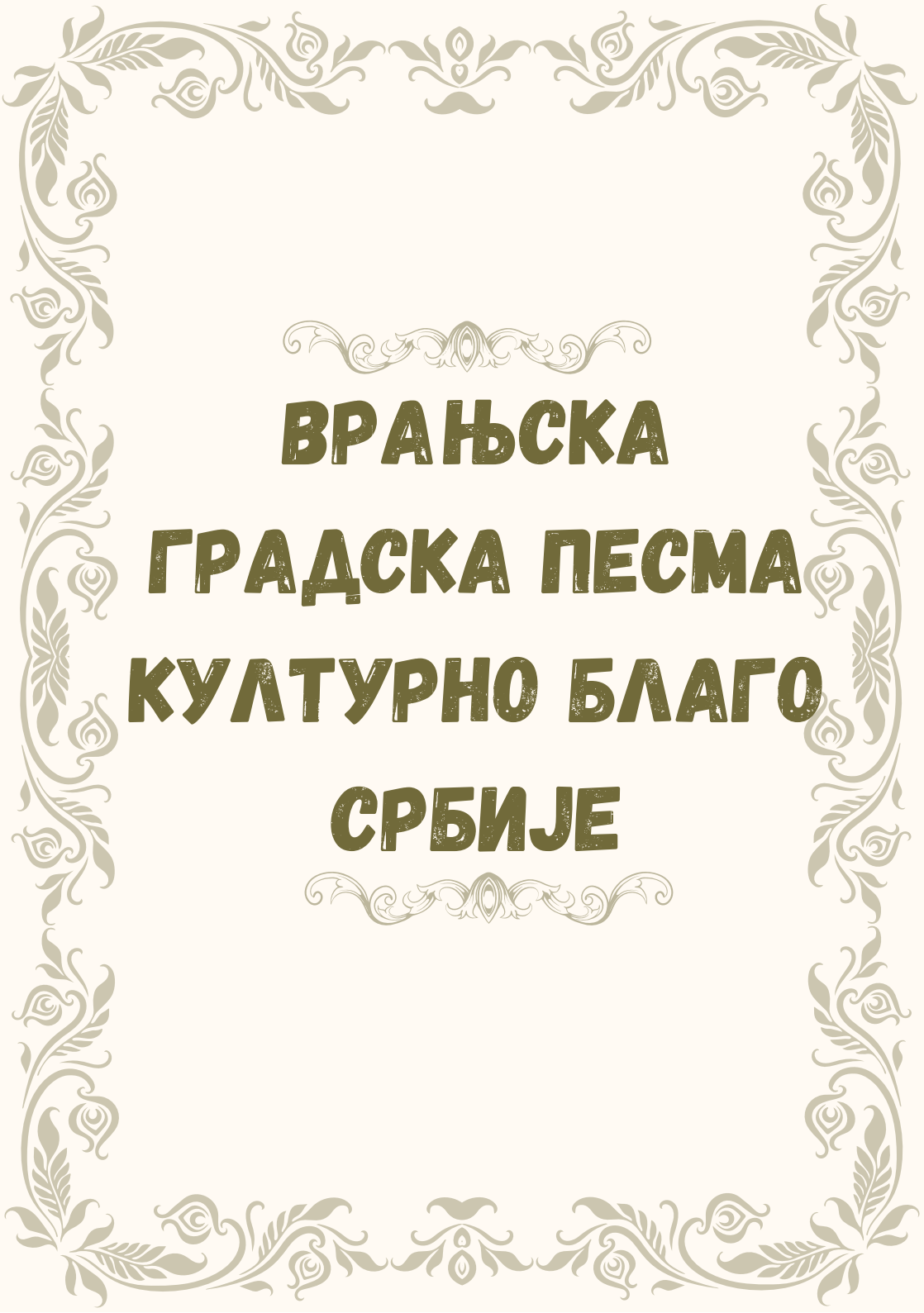
Врањски говор добио је велику видљивост у српској култури захваљујући делу великог књижевника Боре Станковића. У романима као што су Нечиста крв и Коштана, Станковић је користио врањски дијалект у дијалозима својих ликова, чиме је аутентично приказао дух старог Врања, његове обичаје и менталитет.

И данас, врањски говор живи кроз народне песме, приче, анегдоте и позоришне представе. Иако је међу млађим генерацијама све ређи у свакодневnoj употреби, старије генерације га чувају као живу успомену на једно време, на један специфичан начин живота и размишљања.

У уметничком и аматерском стваралаштву, врањски говор представља извор поноса. Многи савремени песници и писци са југа Србије настављају да га користе као богат ресурс за изражавање завичајних осећања.

Врањски говор није само језички феномен; он је културно благо које сведочи о вековима разноликог живота, о спајању различитих културних токова, и о отпорности једног народа да сачува свој идентитет. Чувати врањски говор значи чувати језик сећања, топлину причања и мелодију завичаја.

A decorative border with intricate floral and leaf patterns in a light beige color, framing the central text. The border consists of repeating motifs of leaves and flowers, creating a classic, elegant frame.

ВРАЊСКА
ГРАДСКА ПЕСМА
КУЛТУРНО БЛАГО
СРБИЈЕ

Староврањанске градске песме представљају један од најзначајнијих облика традиционалне музике који потиче из Врања и околине и изводе се још од друге половине XIX века. У том периоду овај музички израз је почео да се развија међу бројним певачима и инструменталистима у Врању, у специфичном културном амбијенту баштенских скупова, кафана и градских свечаности. Временом, врањска градска песма се утемељила као део ширег културног и фолклорног идентитета јужне Србије, обogaћена специфичним мелодијама, ритмовима и текстовима који верно одражавају начин живота, емоције и обичаје људи тог поднебља и времена.

Одраз важности врањске градске песме у националном и међународном контексту огледа се у чињеници да је 2012. године званично уписана у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Србије. Сам град Врање добио је додатно признање 2019. године, када је проглашен за први српски „Унесков Град музике“. Ова признања потврђују да врањска песма није само локално благо, већ културни феномен од великог значаја за целокупну српску културну баштину.

Кроз текстове ових песама добијамо драгоцен увид у врањску градску културу. Оне нам преносе слике традиционалних свадби, обичаја, игара и свакодневних догађаја, али и дух времена, животне вредности и емоције људи тог доба. Врањске песме су значајан чувар и материјалне културе: у њима се помиње традиционална градска архитектура, чаршије, амами и авлије, као и специфична ношња Врања и околине.

На тај начин, ове песме чувају сећање на специфичан начин живота који је обележио другу половину XIX и почетак XX века. Поред тога, неговање врањске градске песме уједно доприноси очувању карактеристичног врањског дијалекта, који је препознатљив по својој мелодичности и особеном изговору.

Тематски посматрано, врањске песме најчешће обрађују љубавне приче, породичне односе, тугу за младошћу и пролазношћу. Мелодички, ове песме карактерише спор, равномерни ритам, суптилно украшен вокал и рубато техника певања која песмама даје лирску дубину и интимност. Извођене су тихо, „господски“, са изразитом емоционалном суптилношћу, а садржајно спајају поетске мотиве са реалним животним искуствима. Садржајно, песме су оријентисане ка лирским, емотивним темама. Љубав, често несрећна или неузвраћена, заузима централно место, али се кроз текстове провлаче и мотиви породичних односа, пролазности младости, сеоба и носталгије за родним крајем. Мелодијски, врањске песме одликују се спорим, равномерним ритмом, рубато елементима и суптилним украсима у вокалу, што им даје благу, али снажну емотивну црту. Извођење је дакле обично господствено, са пажљиво негованом дикцијом и изразом, што додатно истиче дубину садржаја и моралне вредности које песме преносе.

Истакнути интерпретатори врањске песме кроз историју укључују уметнике као што су Стана Аврамовић Караминга, позната по ауторству песме „Димитријо, сине Митре“, Станиша Стошић, Васија Радојчић и бројни други који су својим радом сачували овај облик музичког израза.

На тај начин, ове песме чувају сећање на специфичан начин живота који је обележио другу половину XIX и почетак XX века. Поред тога, неговање врањске градске песме уједно доприноси очувању карактеристичног врањског дијалекта, који је препознатљив по својој мелодичности и особеном изговору.

Тематски посматрано, врањске песме најчешће обрађују љубавне приче, породичне односе, тугу за младошћу и пролазношћу. Мелодички, ове песме карактерише спор, равномерни ритам, суптилно украшен вокал и рубато техника певања која песмама даје лирску дубину и интимност. Извођене су тихо, „господски“, са изразитом емоционалном суптилношћу, а садржајно спајају поетске мотиве са реалним животним искуствима. Садржајно, песме су оријентисане ка лирским, емотивним темама. Љубав, често несрећна или неузвраћена, заузима централно место, али се кроз текстове провлаче и мотиви породичних односа, пролазности младости, сеоба и носталгије за родним крајем. Мелодијски, врањске песме одликују се спорим, равномерним ритмом, рубато елементима и суптилним украсима у вокалу, што им даје благу, али снажну емотивну црту. Извођење је дакле обично господствено, са пажљиво негованом дикцијом и изразом, што додатно истиче дубину садржаја и моралне вредности које песме преносе.

Истакнути интерпретатори врањске песме кроз историју укључују уметнике као што су Стана Аврамовић Караминга, позната по ауторству песме „Димитријо, сине Митре“, Станиша Стошић, Васија Радојчић и бројни други који су својим радом сачували овај облик музичког израза.

Данас, њихови наследници, попут Бранимира Стошића и Чедомира Марковића, настављају традицију, доприносећи очувању врањске песме међу млађим генерацијама. Фестивал као што је „Оћу да ви појем врањанско“, организован у Врању, додатно промовише овај вид културног изражавања, укључујући га у мрежу Унескових креативних градова.

Савремени програми очувања укључују активности културно-уметничких друштава, локалних библиотека и музеја, образовних установа, као и медијске иницијативе које обухватају радио-емисије, документарне серије и специјалне прилоге посвећене врањском наслеђу. Академске институције као што су Универзитет у Нишу и Српска академија наука и уметности активно се баве истраживањем и публикацијом о јужној српској народној књижевности и дијалектологији.

Укупно посматрано, врањска градска песма није само музички облик већ живи део културног идентитета. Она представља мост између прошлости и садашњости, чувајући колективно сећање, афирмишући локалне вредности и инспиришући нове генерације да наставе да негују овај драгоцени вид културног изражавања.

Стана Аврамовић Караминга

A decorative border with intricate floral and leaf patterns in a light beige color, framing the central text.

**ВРАЊСКА
КУХИЊА
УМЕТНОСТ УКУСА
И ДУХА**

Врањска кухиња је огледало вековне традиције, историјских утицаја и снажног осећаја за домаћинство и породичне вредности. На раскршћу Балкана и Османског царства, она је упила најбоље елементе оба света, спајајући локалне производе, народне обичаје и оријенталне кулинарске технике у јединствену целину укуса. Данас се врањска трпеза препознаје по топлини, богатству мириса, дубини укуса и раскоши обичаја који прате оброке.

Посебно место у врањској гастрономији заузимају пите, које нису само оброци већ и симболи породичне традиције и умећа домаћица. У Врању се са поносом припремају различите врсте пита: гибаница пуњена домаћим сиром, јајима и кајмаком, зељаница пуњена младим зељем или спанаћем, самса као танана пита без пуњења, као и сећченица, специфична за овај крај, која се развлачи на плотни и премазује сиром или масти. Пите се припремају са посебном пажњом, а укус им је мекан, благ и пун, без претеране употребе зачина, али са пуно љубави.

Зељанице - пите направљене од ливадског зеља, спанаћа, коприва, празилука;

Пропећ - пита која садржи једну кору, смесу од јаја и сира, а која је обликована на јединствен начин

Слана и слатка баница - увијена пита са већим бројем кора, са месом или ренданим јабукама;

Сеченица - масивна пита са сиром

Градска
Мена

Самса - остављена за крај као најважнији симбол врањске кухиње - самса представља најлепши гастрономски ужитак овог дела Србије. Реч је о празној питу, која се прелива

Традиционални сто врањске кухиње обобаћен је и другим домаћим специјалитетима. Ту је тарана, ситно дробљена домаћа тестенина која се кува у супама или служи као прилог уз густа варива. Њен благ укус и фина текстура подсетник су на времена када се сва храна правила ручно и са пуно пажње. Чимбур од јаја и меса, густе паприкаш, као и чувени пасуљ са ребарцима представљају срце врањске топле кухиње.

Посебно место на трпези заузимају и специфична посна јела, попут сувих посних пуњених паприка, које се пуне пиринчем и зачинима и служе током поста или свечаности. Популарна је и проја, кукурузни хлеб који прати сваки домаћи ручак, као и чувено графче на тафче, пасуљ печен у земљаним посудама, типичан за јужну Србију. Посебан утисак остављају и јела попут црвенаца, разних варијација пасуља са паприком, трљенице, јела од печених паприка са зачинима, и домаћег гулаша, богатог мирисима и укусима, који се припрема полако, на тихој ватри.

Ови специјалитети посебно оживљавају на манифестацијама попут оне у Градском парку у Врању, где посетиоци могу уживати у дегустацији традиционалних јела. Свака та дегустација представља путовање у прошлост, у време када је храна била припремана полако, са пуно пажње, по рецептима који су преношени са колена на колена.

Посне пуњене паприка

Пребранац

Не треба заборавити ни на слатке специјалитете. Бундевара или тиквеник, пита са ренданом бундевом, шећером, орасима и циметом, припрема се у време бербе бундеве и неизоставна је на јесењим трпезама. Њена благост и богатство ароме сведоче о умећу врањских домаћица да у најједноставнијим састојцима пронађу раскош укуса.

Бундевара или тиквеник

Данас, врањска кухиња није само сећање на прошла времена, већ живи израз културног идентитета југа Србије.

Захваљујући домаћицама које чувају старе рецепте, културним удружењима и манифестацијама, укуси старог Врања настављају да живе, преносећи са генерације на генерацију причу о љубави, стрпљењу и поштовању традиције.

A decorative border with intricate floral and leaf patterns in a light beige color, framing the entire page. The border consists of repeating motifs of leaves, flowers, and scrolls.

ЗАКЉУЧАК

Очување културне баштине, било да је реч о материјалним споменицима, било о нематеријалним вредностима као што су језик, музика, обичаји или гастрономија, представља један од најважнијих задатака сваког друштва које тежи да сачува свој идентитет и духовни континуитет. Кроз векове, Врање је обликовало свој препознатљиви културни профил – препун шарених нијанси у архитектури, богатству говора, лепоти градских песама, вредности традиционалне одеће и укусу старих јела.

Градитељско наслеђе Врања, са својим старим кућама, чаршијама, црквама и јавним здањима, не представља само простор за живот, већ живо сведочанство времена, вредности и уметности које је негујући створио народ овог поднебља. Ове грађевине нису неми предмети прошлости; оне су чувари прича о генерацијама које су их подизале, живе у њима, славиле, туговале и стварале свој свет.

Истовремено, нематеријално културно наслеђе Врања једнако је важно. Врањски говор, са својим специфичним изразима, музичка баштина у облику старих градских песама, као и обичаји који су вековима пратили породични и друштвени живот, представљају живо ткиво културног идентитета. Очување врањске ношње, старих игара, гласова и мелодија, као и припрема традиционалних јела као што су зељаница, самса, тарана или бундеварара, није само питање фолклорне радозналости, већ и акт поштовања према наслеђу које дефинише ко смо били и ко смо данас.

У савременом добу, када глобализација и брза модернизација често угрожавају аутентичне локалне културе, неопходно је да постоји свест о значају очувања ових вредности.

Свако село, свака улица, свака песма и сваки залогај старог јела носе у себи знање и искуство генерација. Губитак тог наслеђа значио би губитак везе са коренима, са историјом, са особеношћу која сваку заједницу чини непоновљивом.

Брошура коју држите у рукама настала је као израз потребе да се тај вредан свет материјалне и нематеријалне културне баштине сачува, приближи и представи широј јавности. Овим малим путовањем кроз архитектуру, говор, песму, ношњу и укус врањске кухиње, покушали смо да покажемо како је сваки елемент културног наслеђа део велике приче о идентитету, поносу и отпорности једног народа.

Очување културне баштине није само дуг према прошлости – то је истовремено одговорност према будућности. Јер само она заједница која зна да чува своје вредности може с поносом корачати напред, сигурна у свој идентитет, обогаћујући свет својом јединственошћу и преносећи најбоље од себе будућим поколењима.

Посебну вредност овом труду даје чињеница да је ову брошуру припремила група ученика седмог разреда, са менторком наставницом историје, који су својим радом, истраживањем и љубављу према традицији показали да очување културног наслеђа није само обавеза одраслих, већ и инспирација за нове генерације.

Кроз њихову младалачку енергију и посвећеност видимо да ће дух нашег завичаја, са свим својим богатствима, наставити да живи и у временима која долазе.

АУТОРИ БРОШУРЕ

**СОФИЈА АРСИЋ
ВЕРА ДИМЧИЋ
ВАСИЛИЈЕ КОЛИЋ
АНАСТАСИЈА ЉУБИЧИЋ
ДУЊА СТАМЕНОВИЋ
ИВОНА СТАНИСАВЉЕВИЋ
ДАМЈАН СТОЈАНОВИЋ
ПЕТАР СТОЈАНОВИЋ
ДИМИТРИЈЕ ТАСИЋ**

**МЕНТОР
ВЕСНА ЂОРИЋ**

**У ОКВИРУ ПРОЈЕКТА "МАЛИ ЧУВАРИ НАСЛЕЂА" КОЈИ СПРОВОДИ САВЕЗ
МЛАДИХ ОСОБА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ СА ЈУГА СРБИЈЕ, УЗ ПОДРШКУ
МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ**

